

K otázke prekladov a vydávania diel staršej slovenskej „inojazyčnej“ literatúry

DANIEL ŠKOVIERA, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Podnetné vystúpenie Dr. Zuzany Hurtajovej Ako ďalej v preklade a vydávaní diel staršej slovenskej „inojazyčnej“ literatúry? na stránkach Slovenskej literatúry predkladá jednak odborné problémy, jednak organizačné. Neriešiť ich, ba ani sa nad nimi nezamýšľať znamenalo by uspokojiť sa so smutnou skutočnosťou, že aj inak solídne vzdelaní ľudia hľadajú na túto literatúru ako na nejakú podvyvinutú Popolušku, ktorej škoda venovať pozornosť a slobodno ju prasto ignorovať. Pritom sotva bude dakto s plnou vážnosťou tvrdiť, že nemáme povinnosť odkrývať a skúmať vlastnú kultúrnu históriu. Z nej nijako nemožno vyňať písomníctvo, ktoré tvorí integrálnu súčasť nášho národného i európskeho kultúrneho dedičstva.

Priepasť, ktorá sa dosiaľ otvára medzi staršou slovenskou inojazyčnou literatúrou a jej dnešným potenciálnym prijímateľom, možno na prvý pohľad najľahšie – aj keď iba sčasti – preklenúť kvalifikovanými **prekladmi** do súčasnej slovenčiny. Sprostredkovateľské poslanie je *raison d'être* prekladu vôbec. Treba priznať, že translatológovia sa veľmi málo venovali problematike prekladov našich latinských pamiatok. Zrejme sa nechali viesť predpokladom, že prinajmenej v básnických a výrazne rétorizovaných žánroch prózy platia viac-menej formálno-estetické normy zdedené či prevzaté z antiky. Pritom je pravda, že ani preklady z antiky nestáli v centre záujmu tzv. slovenskej prekladateľskej školy; v tejto oblasti sa do značnej miery vychádzalo z názorov českých klasických filológov. S týmito teoretickými východiskami sa však nedá vystačiť. Je predsa nemalý rozdiel medzi latinskou poéziou stredovekého typu, vyživujúcou sa často v majstrovských rýmoch, a medzi viac-menej prísne klasicizujúcou časomernou tvorbou, medzi triezvou epistolografiou humanistov a maniermi diplomatických textov! Ani očakávanie čisto odborného štýlu v tzv. odbornej (nebeletrickej) spisbe nezodpovedá skutočnosti.

Pokiaľ ide o voľbu prekladateľskej metódy, ukazuje sa ako adekvátny ten spôsob prekladu, ktorý sa dá označiť ako filologický v najlepšom zmysle slova. V prvom rade hľadá na pretlmočenie myšlienkového obsahu. Preto sa spravidla nezaobíde bez vysvetliviek, bez vecného, historického či formálno-estetického komentára, ktorý dešifruje dôležité údaje. Filologický preklad kladie na interpreta vysoké nároky, pretože pri vyjadrovaní myšlienok berie zároveň na vedomie štýlovú rovinu textu, a tak zohľadňuje, či ide o bohato zdobený prejav, alebo text vecne triezvy, o ladenie bližšie tragickému, alebo skôr uvoľnené, pričom nestráca kontrolu ani nad využitím expresívnosti alebo hovorovosti. To isté platí pre také dôležité formálne prostriedky, akými sú metrá a strofické

útvary, rétoricko-poetické figúry, metafory a obrazy, ktoré tvoria podstatnú súčasť hodnotových parametrov pôvodiny. Na druhej strane skúsený prekladateľ si uvedomuje, že je skôr na osoh, ak sa vyhne nefunkčnému prekladovému archaizovaniu a občas trochu priltlmí pátos, ktorý na dnešného človeka pôsobí predsa len inak ako na súveké publikum. Čitateľovi posluží, ak mierne zvýši explicitnosť a na druhej strane nebude veľmi exponovať spravidla bohatú hypotaxu latinského textu, ale skôr bude reflektovať dnešný úzus kultivovaného slovenského písomného prejavu.

Rámec uvedených zásad napospol rešpektujú doterajšie preklady z našej staršej „inojazyčnej“ literatúry zrejme aj preto, lebo na nich pracovali školení filológovia, ktorých ťažisko práce predsa len predstavuje oblasť výskumná. Nemožno si nevšimnúť, že na rozdiel od prekladov z antických literatúr chýba v tejto oblasti výraznejšia prítomnosť literátov. Neregistrujeme tu ani spoluprácu medzi bádateľom a básnikom (akokoľvek býva problematická). Ak môžeme kvitovať s uspokojením, že v učebniciach latinčiny už celý rad rokov figurujú naši latinskí spisovatelia aspoň v čítankovej časti, treba sebakriticky priznať, že do programu seminárov prekladu, ktoré sú súčasťou plánu magisterského štúdia klasických jazykov, zatiaľ nijaký takýto text neprenikol. Zato už nie je raritou zadanie diplomovej práce, ktorého súčasťou je preložiť nejaký novolatinský text. Výsledné produkty ukazujú, akou náročnou úlohou je adekvátne pretlmočenie najmä filozoficky či teologicky, ale často aj inak odborne fundovanej pamiatky, ako ťažko sa dopracováva čerstvý absolvent k takej podobe slovenského textu, ktorá by mohla osloviť aj menej zorientovaného čitateľa.

Je totiž celkom nesporné, že tieto preklady majú slúžiť čitateľovi-neodborníkovi alebo odborníkovi na zbežnú orientáciu. Každý preklad je interpretáciou; napokon, po latinsky sa prekladateľ povie *interpres*! Bádateľ však musí pracovať s prameňom, s pôvodinou. Musí ísť *ad fontes*. **Vydania** sú tou druhou fundamentálnou otázkou, ktorú nastoľuje Dr. Hurtajová v spomenutom vystúpení. Prinajmenej pokiaľ ide o literárne texty, nemali by sme sa stotožniť s mienkou, že hlavným výskumným miestom bádateľov je archív. Texty majú byť širšie dostupné, publikované. Taká rešpektovaná veda, akú predstavuje v najširšom medzinárodnom meradle klasická filológia, je toho výrečným dôkazom. Od konca 15. storočia, keď humanistom knihtlač poskytla ideálnu možnosť šíriť nový typ vzdelanosti založený na štúdiu pôvodných antických textov, kritické edície sa stali živným milieum pre impozantný rozvoj filologických disciplín. Berme na vedomie túto historickú skúsenosť. Edície zároveň pomáhajú texty zachrániť. Platí to pre rukopisné texty, ale aj pre staršie vydania, zachované neraz v jedinom exemplári. Ako príklad možno uviesť Stöckelovu školskú hru *Zuzana*, ktorej text je dnes dostupný výlučne vo vydaní Kláry Szilasiovej z r. 1918 v Budapešti, kým pôvodná tlač z r. 1559 sa už v Berlíne nenachádza a pokladá sa za stratenú. A napokon edície majú rozmer, ktorý by sme mohli označiť ako propagačný. Potrebu edícií zdôrazňoval najuznávanejší, žiaľ predčasne zosnulý neolatinista Jozef Ijsewijn, ktorého príručky *Companion to Neo-Latin Studies* (1977, 1990, 1998) sme recenzovali na stránkach tohto časopisu.

Vydania však musia rozhodne dosahovať určitý štandard. V prvom rade štandardné edície aplikujú zásady textovej kritiky, prísne odlišujú autograf od podania z odpisov, príp. z tlačí. Po druhé, graficky členia text (aj keď to autor neurobil!) takým spôsobom,

aby sa v ňom používateľ pohotovo orientoval; za štandardný postup sa pokladá marginálne číslovanie veršov alebo členenie na paragrafy. Napokon aj text takej veľkej autority, akým je Biblia, získal dnes vžitú členenie na verše až v druhej polovici 16. storočia podľa vydania Róberta Estienna. Po tretie, obsahujú aparáty: textových variantov čiže verzií, ktorých autorita je porovnateľná; citácií a alúzií, ktoré ukazujú na vzdelanosť autora; aparát, vysvetľujúci niektoré reálie. Pravdaže, najmä tieto posledné dva aparáty bývajú spravidla až výsledkom dlhodobého hlbšieho štúdia, preto sotva možno podmieňovať vznik edície ich spracovaním.

Z uvedeného vyplýva, že ťažko by hociktoré vydavateľstvo realizovalo štandardnú edíciu, pokiaľ nie je na takýto projekt dostatočne pripravené. Preto sa vedeckým edíciám venujú špecializované vydavateľstvá. Čo sa týka vydání antických autorov, svetové renomé si získali najmä parížske Les Belles Lettres, oxfordské Loeb Classical Library či lipská Bibliotheca Teubneriana. Treba povedať, že posledne spomenuté vydavateľstvo Teubner má vo svojom programe aj vydania stredovekých a novovekých autorov; napr. v r. 1980 tam vyšli Pauli Rubigalli Carmina, ktoré editorsky pripravil Miloslav Okál. Ijsewijnom vedený časopis Humanistica Lovaniensia takisto prináša vydania (z textov relevantných pre Slovensko ide napr. o Threnus Astrae od Adama Proserchoma a môj dodatok k listáru Leonarda Stöckela r. 1994, latinskú barokovú biblickú hru v edičnom spracovaní A. Mallej). Podobné edície poznáme aj z Poľska (napr. monumentálne vydanie A. Frycza-Modrevia). Obdiv si zaslúži aktivita vydavateľstva Maďarskej akadémie vied, ktorá pokračuje v uznávanej sérii Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum (condita a Ladislao Juhász); jej vďačíme napr. za vydanie celého literárneho odkazu Bratislavčana Juraja Purkirchera, ktoré pripravil M. Okál a vyšlo v r. 1988. Je chvályhodné, že toto vydavateľstvo sa nerozpakuje vydávať ani autorov, ktorých by sme si celkom radi osobovali pre Slovensko – mám na mysli monumentálnu edíciu kompletného diela nášho najproduktívnejšieho humanistického básnika, Košičana Jána Bocatia, ktorú v r. 1990 v dvoch zväzkoch vydal F. Csonka.

Spoliehať sa však na to, že etablované zahraničné vydavateľstvá sa postarajú o našu staršiu literatúru, by bola vyložená pochabosť, ak nie svedectvo o čomsi horšom. Ide predsa v neposlednom rade aj o prezentáciu slovenskej vedy. Musíme skončiť s amaterizmom a spoliehaním na ochotnícke podujatia. Vydávanie uvedených textov potrebuje profesionalitu a systematickosť, inak povedané: vydavateľstvo a ustálený edičný rad, ktorému nebude chýbať náležitá ekonomická podpora. Slovensko nemá dôvod postávať ako bedár pred bránou kultúrnej Európy, len nech sa samo neožobračuje ignorovaním svojich kultúrnych hodnôt. Súčasťou kultúry a hlavne kultúrnosti je totiž aj zmysel pre historickú zakorenenosť. Aký žalostný je však dnešný stav, ilustruje pozoruhodná aktivita vysokého štátneho úradníka pri presadzovaní jogy do škôl a absolútna pasivita voči požiadavkám oživiť klasické vzdelanie aspoň na gymnáziu, ale aj vášnivá debata u jeho protihráčov okolo transplantátu z Indie, no zarážajúca ľahostajnosť voči latinčine, „otcovskému jazyku“ európskej vzdelanosti. Prezentovanie našej latinskej literatúry má však aj nesporný zjednocujúci európsky rozmer.

Bolo by chybou zabúdať, že v minulosti – ani nie takej dávnej – sme zaznamenali úspechy vo vydávaní latinsko-slovenských textov. Žiada sa na ne nadviazať. Edície sú-

borného diela Martina Rakovského či Juraja Koppaya, ktoré vyšli vo vydavateľstve Slovenskej akadémie vied (Veda 1974, resp. 1980), znesú tie najprísnejšie kritériá! Vtedy prispeli k tejto aktivite ojedinele aj iné vydavateľstvá. Dvojazyčnými textami s využitím reprodukcie textu pôvodiny sa prezentovala Osveta v Martine (J. Wernher 1974 a 1980, J. Jessenius 1981, M. Bel 1984, Š. Jesenský a A. Calagius 1986, J. Valentini 1986). V súčasnosti však zdá sa racionálnejšie, ak sa sústreďia sily do jedného špecializovaného vydavateľstva. Azda najlepšie pripravené na túto naliehavú úlohu sa javí akademické vydavateľstvo Veda, príp. vydavateľstvo univerzity, kde možno rátať aj s napojením na výskumnú základňu.

V súčasnom prostredí, ktoré je natoľko závislé od **reklamy**, bude však nutné čosi viac urobiť aj pre prítomnosť našej staršej literatúry v médiách. Iste ani v tomto smere nie sme bez pozitív; môžem spomenúť napr. bratislavské rozhlasové debaty o Bardejove a L. Stöckelovi. V novembri 2000 košické štúdio Slovenského rozhlasu vďaka iniciatíve redaktorky I. Jachymovej predstavilo zatiaľ nepublikovaný latinský dialóg *De reipublicae administratione* v preložených ukážkach s komentárom; je to náš najstarší spis tohto druhu, pochádza od Bardejovčana Valentína Ecchia, vyšiel v Krakove r. 1520. Bolo by dobré, keby aj tieto aktivity boli systematické (porovnatel'nou akciou bola Antická knižnica, ktorú viedol redaktor S. Gajdoš v bratislavskom rozhlase koncom osemdesiatych rokov) a keby okrem zmienených edícií aj takéto mediálne programy boli bežne dostupné hlavne v školských knižniciach či informačných centrách.

Oplatí sa investovať do **výchovy** generácie citlivej na vyššie uvedené hodnoty. Je to investícia so zaručenou návratnosťou, no nie okamžitou. Iba tak však možno dúfať, že plytké slogany masmediálnych moderátorov nebudú žať celoplošný úspech a že napr. 14. februára miesto nekonečného omieľania historky o sv. Valentínovi počujeme aspoň slovo o sv. Cyrilovi Filozofovi, ktorý ostáva stálicou (nielen nášho) kultúrneho neba bez ohľadu na rozličné pokusy o zahmlievanie alebo zatváranie očí pred historickými faktmi. Zmysel toho, o čo nám v tomto úsilí ide, podľa mojej mienky výborne vystihol Riman Cicero v spise *O rečníkovi*, keď povedal: „Nevedieť, čo bolo pred tým, než si sa narodil, znamená ostať stále dieťaťom.“ Dá sa nájsť dôvod, prečo by sme si mali stavať infantilnosť ako ideál?